

Dr. Francesc LLOP i BAYO
Antropòleg
963 856 652 / 636 066 978
Joan Llorenç, 62 – 10
VALÈNCIA
E- 46008 (COMUNITAT VALENCIANA)

083038@gmail.com

València, 13-01-2019

Les campanes, comunicació tradicional i molt més

La campana és un extraordinari objecte musical. Per a molts la campana es limita a tocar a missa o com a molt servir de fons sonor en les festes. Però la campana era, i sobre tot és molt més que això.

La campana, protectora

Possiblement el primer paper que va tindre la campana va ser el de protegir la seua comunitat. Per això les campanes més antigues tenen oracions que busquen allunyar el mal, especialment les tronades, però també les tempestes, els terratrèmols, i en general tot allò que ve de fora – el mal sempre ve de fora - i que pot atacar i fins i tot desfer la nostra comunitat. Oracions com XPS AB OMNI MALO NOS DEFENDAT, és a dir Crist ens defenga de qualsevol mal, són habituals en campanes dels segles XIV, XV i XVI. Els antics pensaven que cada volta que sonava la campana es recitava l'oració protectora. La Caterina de 1305, la campana datada més antiga de la catedral de València, de la Comunitat Valenciana i una de les més antigues de tota Europa, diu senzillament l'Ave Maria. Igual oració duu el Micalet, la gran campana de les hores de la mateixa catedral afegida d'una invocació a Sant Miquel: SANCTE MICHAELI DEFENDENOS IN PRELIO UT NON PEREAM, és a dir Sant Miquel protegiu-nos en la batalla, per que no morim. Poc després, a principis del XVI, les oracions protectores es reforcen amb una creu, sempre orientada cap a l'exterior del campanar, de manera a allunyar tot allò que pot ferir-nos.

El concepte, genèric, de protecció comunitària, estava adreçat de manera ordinària a Jesucrist, però també en molts casos a Santa Àgata, sense citar-la explícitament però inscrivint la frase que diuen que figura a la seua tomba. Al final del XVI la invocació varia, i ja es demana la intercessió dels sants, com a protectors. Apareix santa Bàrbara, que poc a poc va prenent el lloc dels dos venerables sants protectors anteriors (Miquel, Àgata) i canvia el sentit de la invocació: SANTA BARBARA ORA PRO NOBIS. Santa Bàrbara, o Sant Vicent, o Sant Pere, o fins i tot la mateixa Mare de Déu són invocats en les noves inscripcions de les campanes, esperant que al seu so puge l'oració cap a ells, com intercessors nostres.

A la meitat del XIX la cosa canvia: ja no es pensa que la campana protegeix o que siga una oració. Pel contrari, canvia la frase, i la campana és, sovint DEDICADA A SANT JOSEP. Ja no es demana la protecció ni la intercessió; es dedica la campana, com si fóra un carrer, al sant preferit per la comunitat.

Després de la gran destrucció de campanes en les guerres del segle XIX (Carlines) però sobre tot en la civil del 1936-39 apareix un nou concepte. Sovint es posa sols el nom del Sant: BARBARA, RAMÓN, VICENTE, ja sense cap invocació, indicant, això si, el lloc on està ubicada: *PARROQUIA DE LOS SANTOS JUANES DE VALENCIA* per dir un cas.

El concepte de protecció també anava associat al so produït per la campana: com era un objecte beneït, el seu toc allunyava les tronades i protegia la comunitat; la mateixa certesa va desaparèixer en la mateixa època del canvi de les oracions inscrites. I no obstant, la campana, com a objecte sagrat, té un tractament especial: és l'únic element litúrgic que rep un nom, que té una llarga i complexa benedicció, en la qual s'utilitza l'encens, els Olis i altres elements propis del bateig de les persones.

La campana, comunicadora

Evidentment la campana comunica, però de manera diferent que ho pot fer qualsevol altre instrument musical. No sols és la seua potència sonora, i la seua ubicació elevada; és també la riquesa de formes de comunicar que s'han establert al llarg dels segles, la immensa majoria dels quals s'han oblidat.

Diguem des del principi que tocar a missa és a penes un 5 o un 10 per cent dels missatges tradicionals. De fet, els *Campaners de la Catedral de València*, que toquem uns 400 tocs a l'any durant unes 70 jornades, tan sols anuncien misses amb una dotzena de senyals. La resta correspon a tocs de cor (laudes, vespres), a tocs de la vespra o del dia marcant el temps especial de la festa, i també a tocs d'acompanyament, com processons o soterrars. Sense oblidar els tocs que es fan de manera automàtica, com les tres oracions diàries (Àngelus de les set i mitja del matí, de les dotze i de la nit, amb horari variable a l'hivern i a l'estiu; Ànimes una hora més tard; tancament de muralles durant mitja hora, entre els dos; laudes diari...)

Per tant i sobre tot les campanes construïen el temps comunitari – molt més que els rellotges, una màquina inútil però prestigiosa – bé a través dels diversos tocs diaris, com l'oració de l'alba que marcava també el temps d'eixir al carrer, ja que abans era impossible degut a la foscor dels espais públics en les societats tradicionals. Hem dit que el rellotge era inútil. I tant! Bé és cert que la catedral de València va tindre, potser en 1370, el primer rellotge mecànic públic de la península, però per a què servia? Els tocs de campanes, adaptats als cicles naturals (diari, lunar o pasqual, solar o de l'any) anaven construint eixos límits temporals que tots necessitem per organitzar-nos la vida. El toc d'alba, com hem dit, indicava que ja hi havia llum natural; podien ser les quatre o les set del matí, segons l'estació, però era hora ja de començar el treball o la diversió.

I els tocs construïen l'espai comunitari, no sols establint prioritats – la catedral sona la primera, després les parròquies, després els convents, per exemple, en els tocs de ciutat, en els tocs generals de festa o de mort – sinó també marcant i remarcant aquells espais simbòlics, com ara el moment de l'eixida o l'entrada d'una processó, o l'arribada d'uns personatges importants a la ciutat.

I no diguem en quant a la representació social, sobre tot a través dels tocs de mort, que assenyalaven diferències socials, d'estatus, de sexe o d'edat.

La campana mecanitzada

No sabia dir si els valencians som uns innovadors o uns *moderns* en el sentit actual i despectiu de la paraula; el cas és que hem provat les novetats tecnològiques abans que altres pobles de la península. Ja hem assenyalat com el primer rellotge públic fou el de la nostra catedral; la primera mecanització industrial de campanes de la que tenim referència fou la Seu de Xàtiva en 1923. És cert que era encara una mecanització *humana*, ja que sols evitava l'esforç de voltejar les huit campanes de la Seu, una per cada finestra dels dos pisos, però era el campaner el que polsava els botons per fer girar les campanes, mentre que continuava posant el conjunt de cordes per als diversos repics diaris, semblants però diferents de la catedral. Cal dir, de passada, que aquesta és una característica dels tocs tradicionals de campanes: cada lloc seguia el model de la catedral corresponent, però aportava algunes variacions locals, que permetien distingir la població de les veïnes, i també el campaner que estava repicant.

El segon, i més notori, fou el cas del Campanar de Borriana, que en 1934 mecanitza les seues campanes, per evitar, directament, dependre de la mà d'obra dels campaners. I més avant, ja passada la guerra, i refets i ampliat els campanars sovint amb més campanes de les que tenien abans de la revolta, fou segurament Sant Joan del Mercat el primer qui, cap a 1960, mecanitza les seues campanes.

La mecanització es va estendre per tot el territori valencià en pocs anys: més de 2.000 campanars i unes 6.000 campanes quedaren motoritzades, destruint les instal·lacions anteriors, canviant la sonoritat i sobre tot fent desaparèixer la pràctica totalitat dels tocs, per que ja no eren *útils*. Es queixava un veí del campanar de Santa Mònica a València, que els dies de festa, en 1969, les campanes tocaven sense motiu, sense anunciar res més que era un dia festiu. I el veí es preguntava per què no es limitaven a tocar a missa.

La *modernitat* dels valencians va dur, precisament, la pèrdua massiva de tradicions campaneres, ja que els motors no es posaven per què no hi havia campaners, que si que els hi havia, sinó per que el poble veí – o la parròquia més pròxima – ja les havia mecanitzat. I els motors ni podien, ni volien reproduir els tocs antics, *obsolets*.

Sis o set segles de tradició diferenciada desapareixien en nom del progrés, de la modernitat, i per què no dir-ho també, per la simplificació litúrgica del Concili Vaticà II.

Curiosament el fenomen no va passar en altres territoris: hui mateix hi ha trobades de campaners bascos, castellans, catalans, navarresos, de gent major que encara toca i que pel contrari seran substituïts amb molta probabilitat per motors, sense continuïtat personal. Les trobades valencianes de campaners estan formades, per contrari, de gent jove que ha descobert que les campanes són una manera d'expressió, de comunicació, de construcció comunitària. No toquen per

què ho feien els seus pares, sinó per *afició*, per una passió que les campanes desperten en les persones que tenen el privilegi d'estar-ne prop d'elles.

La campana signe d'identitat

Ja fa uns quants anys vam entrevistar a una senyora de un poble de La Plana que es queixava que s'havia trencat una campana del poble, l'havien substituït per una nova molt diferent, i que quan sonava li pareixia que estava en un altre poble, lluny de casa. La campana és, més enllà del possible públic al que va destinada, és a dir als feligresos de l'església, un signe d'identitat comunitari. No en va sentir les campanes abans de nàixer, tot al llarg de la nostra vida, i les sentirem – o no, a saber – quan estiguem camí del cementeri.

La campana, com el campanar, construeixen de manera simbòlica i també inconscient, un eix d'identitat, una referència alhora personal i comunitària. Potser eixa fora una explicació de la massiva mecanització de les campanes valencianes: la necessitat de sentir-les, cosa que no passa amb altres pobles peninsulars. Hem documentat campanes aragoneses, basques o castellanes, que portaven trenta o quaranta anys sense tocar cap d'elles en el poble, i ningú pareixia estar afectat.

La campana, expressió d'emocions

Hi ha més de tres-cents nous campaners valencians, en una trentena d'anys que hem tornat a les campanes. Molts d'ells, joves campaners, no són creients o al menys són poc practicants. No obstant interpreten amb gran rigor els tocs litúrgics i tradicionals, associats a processons, a misses majors, a soterrars, tractant d'expressar, a través del seu toc, sempre diferent, les emocions, els sentiments, les creences de la comunitat.

Potser eixa siga el futur de les campanes ja que l'ordenació del temps col·lectiu, tant amb els tocs diaris com amb els tocs de rellotge cada volta seran més limitats, si no desapareixen del tot. Però expressar els moments de tensió emocional en les festes o en els dols, és la gran característica dels tocs de campanes, tocats manualment. Convertir en un sol cor comunitari a tots els presents, a través d'uns tocs, emocionants i emocionats, que transmeten, de forma conscient, la mateixa música que van sentir els pares dels nostres pares, i que volem transmetre als fills dels nostres fills.

Dr. Francesc LLOP i BAYO

La Caterina (1305) – Foto Francesc LLOP i BAYO (16-06-2004)

Vol de campanes – Campaners de la Catedral de València – Foto Antonio MARÍN SEGOVIA (30-12-2017)